Jacek Ziółkowski

Redukcja autorytetu w procesach specjalizacji i profesjonalizacji

Niewiele jest instytucji społecznych, którym przypisywano by tak wiele funkcji do spełnienia, jak autorytetom. Okazuje się, że instytucja ta, której nieraz już przepowiadano rychły koniec, posiada tak wiele zadań, na tak różnych poziomach i w tak różnych kontekstach, że analiza ich wszystkich stwarza szereg problemów badawczych[1]. Innym zadaniom autorytety musiały sprostać w dobie społeczeństw pierwotnych, tradycyjnych, innym w epoce nowożytnej – w okresie Oświecenia, burzliwego rozwoju przemysłu, rewolucji naukowo-technicznej, a jeszcze innym wyzwaniom musi stawić czoło współczesny autorytet działający w postmodernistycznym, turbulentnym środowisku, gdzie podstawą jest szybka zmiana, a kult indywidualizmu i „wyścig" bierze górę nad poczuciem wspólnoty i kolektywną kontrolą społeczną.

Pojęcie i rola autorytetu ulegają ciągłym przewartościowaniom. Jak stwierdza T. Aleksander: „Autorytet jako zjawisko ma charakter dynamiczny, stale się zmienia [...]. Dzieje społeczności ludzkich to [...] narodziny i upadek autorytetów, walka o ich przetrwanie, to także starcie przeciwstawnych sobie autorytetów"[2]. Celem tego opracowania jest uchwycenie podstawowych przyczyn zmian charakteru współczesnych autorytetów. Będzie to zatem analiza tylko jednego wąskiego wycinka całej złożoności i dynamiki relacji autorytetu, w tym przypadku ukierunkowana prześledzeniem profesjonalizacji samej instytucji lub jej osobowych nośników[3].

---

1 Por. analizę przydatności oraz kryzysu współczesnych autorytetów, [w:] W. Pawluczuk, *Świat bez autorytetu?*, [w:] *Autorytety Polskie,* red. B. Gołębiowski, Łomża 2002.

2 T. Aleksander, *Geneza i cechy współczesnych autorytetów polskich,* [w:] *Autorytety...*, s. 156.

3 Wnioski na temat specyfiki funskcjonowania autorytetów oraz autorytetów politycznych autor zawarł w osobnej publikacji. Por. J. Ziółkowski, *Socjotechnika autorytetu politycznego*, Warszawa 2007.

Rola autorytetu w społeczeństwach tradycyjnych

W społeczeństwach tradycyjnych podstawą trwałości więzi był brak ruchu, zmian, w powiązaniu z wzajemną izolacją terytorialnie oddzielonych wspólnot i układów społecznych. System istniał i był stabilny dzięki funkcjonowaniu pewnych zasad społecznych, prymatu wspólnoty (opinii i kontroli społecznej), a potem instytucjonalnej władzy nad jednostką, utrwalaniu norm uświęconych tradycją, niepodważalności dogmatów religii. Dzięki tym fundamentom system społeczny mógł przetrwać. Wzory zachowań, myślenia przekazywane były z pokolenie na pokolenie. Były one stabilne i niezmienne. Władza wzmacniała swą legitymację poprzez powiązanie z przeszłością: „Sama tradycja była głównym źródłem autorytetu, który nie odpowiadał żadnej konkretnej instytucji, ale na wiele sposobów przenikał życie społeczne. Jakkolwiek rozmyta, tradycja była w istotnym sensie autorytetem jednoznacznym"[4]. To dzięki tradycji mogła istnieć, pomijając oczywiście przypadki, gdy wystarczającą legitymacją władzy była siła: przymus lub wręcz naga przemoc. W takich przypadkach autorytety spełniały przede wszystkim funkcje czynnika konserwującego i zabezpieczającego. Autorytety były depozytariuszem i przekazicielem uniwersalnych zasad, żywym przykładem życia zgodnie z tradycją i uświęconymi regułami, a więc zarazem sędzią i wzorem do naśladowania.

W tych warunkach na pierwsze miejsce wysuwała się funkcja wychowawczo-socjalizacyjna. Zadaniem pierwszoplanowym było ukształtowanie jednostek na miarę potrzeb i wymagań społecznych, takie wychowanie, aby dzięki wpojonym zasadom postawy jednostek były w pełni kompatybilne z modelem społeczeństwa. Autorytet miał więc utrwalić w świadomości odbiorców pewne nawyki postępowania, wartości i sposoby ich osiągania, zespół pożądanych (prawomyślnych) postaw względem tych instytucji społecznych, od których zależy stabilność życia kolektywnego itp. Związany z tym standardem „poprawności" zespół ról społecznych został trwale zinternalizowany, zapewniając legitymizację władzy i stabilny porządek społeczny, w którym każdy miał przypisaną określoną rolę. W takim modelu z trudem mieści się kreatywność, innowacja; jest ona postrzegana raczej jako odchylenie od normy i zagrożenie. Odbiór samych autorytetów ma charakter czysto rytualny, bezrefleksyjny. Autorytet nie tyle jest doradcą, co wzorem do naśladowania. Właśnie powtarzalność wzorów, tak charakterystyczna dla tego okresu, jest właściwym sposobem odbioru treści przekazywanych przez autorytety. Uporządkowanie i stabilizacja stosunków społecznych to funkcje, które wyznaczały charakter i zakres oddziaływania

[4] A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa 2001, s. 265.

autorytetów; wraz z tym tworzony był „ład przedstawień zbiorowych"[5], który skutecznie wykluczał jakiekolwiek pobudzenia innowacyjne u odbiorców. Dążenie do zmian mogłoby zagrozić systemowi i instytucjom z nim związanym. Autorytety w tym przypadku raczej ograniczały odbiorców, hamowały ich spontaniczność, racjonalizatorstwo – były zatem czynnikiem, któremu można przypisać charakter represyjny. Interes odbiorców nie był pierwszorzędny. Prymat był zawsze po stronie kolektywu, większej całości, która autorytety powoływała do życia i narzucała im jasne reguły działania. Autorytety utrwalały istniejącą strukturę społeczną; nie tworzyły jej, lecz raczej zapewniały stabilność. Jak widać, taki system w dużym stopniu ubezwłasnowolniał nie tylko odbiorców autorytetu, ale i samych nadawców, podmioty tej interakcji. Autorytet nie zawsze był tożsamy z pozycją suwerena czy demiurga rzeczywistości, który decydował, jakie treści będą przekazywane w dół piramidy społecznej. Społeczeństwa tradycyjne w wysokim stopniu narzucały nieprzekraczalne granice również dla autorytetów.

Autorytety społeczeństw współczesnych

Wraz z postępującymi zmianami, rozpowszechnieniem się demokratycznych stylów rządów, trwałymi przeobrażeniami mentalności nastał inny model autorytetów. Jeśli wcześniej autorytet ucieleśniał strażnik wartości, to obecnie uosabia go inspirator i doradca, opierający swe oddziaływanie na kompetencjach, które posiada[6]. Punktem wyjścia do zrozumienia tego modelu winna być analiza środowiska, w jakim współczesne autorytety działają. Cały proces zmiany autorytetu ma charakter ewolucyjny, ewentualnie można mówić o zmianach transformacyjnych, uwypuklając tym samym ich głębokość i znaczenie dla samej istoty zagadnienia. Model autorytetu – doradcy kształtował się przez wiele pokoleń, zmieniał się wraz z przemianą społeczeństw, systemów politycznych, mentalności jednostek. Tym, co przede wszystkim wymuszało zmiany jakościowe, była zmiana zapotrzebowania społecznego i zadań, przed jakimi stają autorytety. O ile bowiem w społeczeństwach tradycyjnych podstawą wszystkich działań była konserwacja systemu panującego, a skutkiem bezruch, to obecnie ruch decyduje o wszystkim, także o funkcjonowaniu autorytetów. Zmiana, często rewolucyjna, stała się wartością podstawową. Wraz z burzliwym rozwojem

[5] Por. S. Ossowski, *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa 2001, s. 59 i nast.

[6] Por. typ epistemiczny autorytetu, [w:] J. Bocheński, *Co to jest autorytet?*, [w:] *Logika i Filozofia. Wybór Pism*, Warszawa 1993, s. 236.

przemysłu i nauki doby Oświecenia proces ten cały czas przyspiesza. Obecnie to właśnie nauka, jej gwałtowny rozwój, wyznacza ramy funkcjonowania wielu instytucji społecznych, nie tylko autorytetu. Współcześnie dominującym modelem staje się autorytet kompetencyjny, merytoryczny. „Autorytetem w późnej nowoczesności staje się nie ten (to, komu), czemu się wierzy, lecz ten (to, komu), co wie i umie niepewność przekształcić w pewność [...]"[7]. Jak widać, nastąpiło znaczące przeorientowanie w stronę przyszłości. I choć nie można w żadnym razie zapomnieć o dalszym funkcjonowaniu autorytetów moralnych, to ich rola, jak można mniemać, systematycznie się zmniejsza.

Zastępowanie autorytetów moralnych przez merytoryczne jest przede wszystkim wynikiem potrzeb odbiorców. Porady o charakterze merytorycznym są wręcz niezbędne na każdym kroku, aby jednostki, a również większy kolektyw, mogły funkcjonować. Jednakże takie informacje jednostki rzadko są w stanie pozyskać same. Taka wiedza wiąże się często z długim wykształceniem i praktyką, a także coraz węższą specjalizacją w swej dziedzinie. Stąd nagminna staje się praktyka polegania na radach różnej maści autorytetów, których teraz jest bez liku.

Zmianie jakościowej (z uznania dla indywidualnych przymiotów charakteru, cnót i osiągnięć, uznania dla wiedzy specjalistycznej, choćby rutynowej i schematycznej) towarzyszy więc zmiana ilościowa. Autorytety moralne (takie jak: mędrcy, bohaterowie, odkrywcy, prekursorzy i pionierzy) siłą rzeczy były nieliczne, ich wyjątkowość wiązała się między innymi z rzadkością.

Współczesny autorytet jest odbiciem zapotrzebowania przede wszystkim w szeroko pojętej sferze ekonomiczno-materialnej. Jest to w dużej mierze zapewne odbiciem bardziej powszechnej tendencji współczesnych społeczeństw – do prymatu wartości materialnych (użytkowych) nad duchowymi. Wyraźna erozja takich „filarów" jak tradycja i religia, wcześniej nierozerwalnie związanych z instytucją autorytetu i nadających mu siłę oraz charakter, wymusiła teraz nie tyle kryzys, ile daleko posunięte zmiany w funkcjonowaniu autorytetu. Silny związek autorytetu z tradycją i religią determinował kierunek jego funkcjonowania, zakorzeniając go głęboko w przeszłości. To dzięki tym konotacjom czerpał on siłę oddziaływania. Był pomostem pomiędzy tym, co było, a tym, co jest. Teraz sytuacja się zmieniła. Brak podparcia w przeszłości, po pierwsze, osłabił zasięg i stopień posłuchu dla autorytetu, a po drugie – skutkuje jedyną możliwą zmianą adaptacyjną, jaką jest zwrócenie działań w stronę przyszłości. W dobie społeczeństw tradycyjnych autorytety przypominały przede wszystkim, jaka była przeszłość, bo to ona właśnie determinowała teraźniejszość. Współ-

[7] M. Jaworowska, *Autorytety w ponowoczesnej polityce życia*, [w:] *Autorytety...*, s. 218.

cześnie jednak to przyszłość kształtuje to, co dzieje się obecnie. Antycypacja jest daleko bardziej funkcjonalna niż szukanie związków z przeszłością. Wzory stają się anachronizmami, w cenie są poszukiwania i innowacje.

Szybkość zmian cywilizacyjnych skutkuje coraz szybszym starzeniem się wiedzy. Coś, co było przydatne, skuteczne kilka dekad temu, teraz jest tylko ciekawostką z lamusa. Autorytety, aby przetrwać po raz kolejny, przystosowały się do zmiany środowiska. Teraz, zamiast pielęgnować tradycję, mają za zadanie czynić bardziej przewidywalną przyszłość. Ta jakościowa zmiana ma ogromny wpływ na ich funkcjonowanie. Zamiast konserwatora, który był dominującym modelem wcześniej, teraz dominują moderatorzy, kreatorzy. To zmiana jest podstawą wszystkiego. Pasywna adaptacja została zastąpiona przez aktywne przewidywanie. Tym są determinowane funkcje współczesnych autorytetów. Interes odbiorców jest w tej relacji najważniejszy. Prymat przyszłości nad przeszłością, warunkujący funkcjonowanie autorytetów, jest doskonale zgodny z przemianami typów kultury, jakie dostrzega w swej pracy M. Mead[8]. Dominujący obecnie model kultury prefiguratywnej warunkuje świadomościowe zmiany u jednostek już na poziomie socjalizacyjnym, wymuszając większe zaufanie dla tego, co nowe, często bardziej przydatne niż to, co chociaż sprawdzone w przeszłości, to na skutek szybkich przemian szybko zdezawuowane.

Autorytet jako doradca

W skrajnym ujęciu współczesnego autorytetu, którego orędownikiem jest chociażby A. Giddens, zjawisko to kształtuje się następująco: „Z wyjątkiem sytuacji narzucania władzy przy pomocy siły (władza państwa i autorytet prawa), autorytet to zasadniczo to samo co specjalistyczna porada"[9]. Tego stwierdzenia raczej nie można traktować dosłownie. Samo pojęcie porady dość daleko odbiega od znaczenia autorytetu – tym bardziej, że radzić lub trwale doradzać może nie tylko podmiot obdarzony autorytetem. Jednak takie zestawienie doskonale i plastycznie oddaje istotę współczesnego autorytetu i określa jasno, jakie dziś pełni on funkcje.

Pierwszą i zasadniczą funkcją jest szeroko rozumiane poradnictwo lub w każdym razie doradztwo, którego treść jest wyznaczana przez partykularne interesy jednostek. Tak więc: „[...] autorytet osobowy wynika z potrzeb człowieka i może stać się potrzebą dla jednostki lub/i społeczeństwa, uzależnioną od

[8] Por. M. Mead, *Kultura i tożsamość*, Warszawa 1978.

[9] A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość...*, s. 267.

cech i stanu osobowości jednostki, sytuacji oraz zadań, jakie ona wykonuje (lub ma zamiar wykonać)"[10]. Pozostałe zadania są drugoplanowe. Zarówno ogólnospołeczno-stabilizująco-wychowawcze funkcje, jak i, co warte podkreślenia, psychologiczne zadania, ulegają zanikowi. Te ostatnie, bardzo ważne w dobie społeczeństw tradycyjnych, nie mogą być dłużej wypełniane przez współczesny model autorytetu. Autorytet przestał być organizatorem życia społecznego, lecz także wewnętrznego życia jednostek. Jego sugestie wskazywały, jak należy żyć, postępować, zapewniały psychiczny komfort i bezpieczeństwo, zwalniały z obowiązku podejmowania wielu ważnych decyzji, określały kierunek działań, a często także szczegółową trasę osiągania celów. Obecnie pozostała duża luka w tym wymiarze. Zarówno sfera wartości, jak i doznań psychicznych, która wcześniej była w dużym stopniu wypełniana przez działalność autorytetów, teraz jest zaniedbana. Na ten temat wiele cennych uwag można odnaleźć w klasycznej już dziś pracy E. Fromma[11].

Teraz podstawowym zadaniem autorytetów jest poradnictwo. Oczywiście takie zadania autorytety pełniły zawsze. Współcześnie jednak to właśnie takie zabiegi nadają sens bycia autorytetem i są jedyną przesłanką podważającą tezę o kryzysie czy też końcu instytucji autorytetu. Choć jednak jego zadania są dość znacznie zawężone, to rola nie tyle się zmniejsza, ile po prostu zmienia. Nie sposób bowiem wyobrazić sobie funkcjonowania społeczeństwa, zwłaszcza współczesnego, bez doradzania tych, którzy wiedzą lepiej, tym, którzy chcą tego słuchać. Skomplikowanie współczesnego życia czyni absolutnie niezbędnym korzystanie ze specjalistycznej wiedzy innych. Bez tego nie byłoby możliwe poruszanie się w labiryncie dzisiejszej cywilizacji. Byłoby to zresztą niepraktyczne i niefunkcjonalne zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i ogólnospołecznym. Stąd utrwalone schematy konformizmu informatycznego oplatają życie każdego z nas, czyniąc je zależnym od zewnętrznych źródeł informacji, bez których podejmowanie trafnych decyzji byłoby niemożliwe, a przynajmniej zupełnie niepraktyczne. Istnienie autorytetów merytorycznych jest nie tylko uzasadnione w sensie pragmatycznym, lecz także wręcz niezbędne dla poprawy bytowania jednostek, a tym samym leży też w kolektywnym interesie społecznym. To, że zmienił się charakter i siła ich oddziaływania, jest tylko drugorzędnym szczegółem, niezmieniającym pierwotnych interesów społecznych, warunkujących jego istnienie.

---

[10] B. Marcińczyk, *Autorytet osobowy: geneza i funkcje regulacyjne*, Katowice 1991, s. 11.

[11] Por. E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, Warszawa 1997 oraz tenże: *Etyka humanistyczna a autorytarna*, [w]: „Nowiny psychologiczne" 1983, nr 3/10.

Determinanty ewolucji autorytetu

Wraz ze zmianą społeczeństw, charakteru ich funkcjonowania, obserwuje się także zmianę samej instytucji autorytetu, podmiotów pełniących tę funkcję, zadań, jakie autorytet wypełnia: „Autorytet jako zjawisko społeczne zmieniał formę występowania oraz zakres oddziaływania wraz z rozwojem życia społecznego"[12]. Podobnie rzecz widzi M. Kejzerow: „Autorytet jako stosunek społeczny to forma podporządkowania działań ludzi normom społecznym, środek utrzymania dyscypliny społecznej. Zakres stosowania, podstawa i sam nosiciel autorytetu zmieniają się w zależności od warunków historycznych"[13]. Na historyczny kontekst przemian roli autorytetu zwraca uwagę także I. Wagner: „Powstawanie autorytetów jest wynikiem społeczno-historycznych zmian w wartościach tzn. historycznie uwarunkowanym zapotrzebowaniem na określone wartości [...]"[14]. Warto zwrócić uwagę na czynniki mające lub mogące mieć wpływ na zmianę w funkcjonowaniu autorytetów.

Bodźce te są następujące:

- zmiany struktury społecznej oraz czynników kształtujących ruchliwość społeczną;
- zmiany wzorów i wartości kulturowych;
- zmiany w szeroko rozumianej sferze stosunków politycznych (w tym rola ideologii politycznej);
- zmiany w sferze psychicznej funkcjonowania jednostek;
- zmiany wynikające z przewartościowań procesów poznawczych.

Zespół zmiennych towarzyszących przemianom społecznym ma bardzo znaczący wpływ na autorytety. Marcińczyk przedstawia to w następujący sposób: „W społeczeństwie pierwotnym dominował autorytet moralny przywódców, którego podstawą był szacunek dla siły, wiedzy, doświadczenia. W społeczeństwach klasowych epoki niewolnictwa i feudalizmu pojawił się autorytet religii, jako instytucji oraz ideologii strzegącej istniejącego systemu władzy politycznej, a także panującej hierarchii społecznej. W okresie Odrodzenia wraz z ogólnymi zmianami w życiu społecznym oraz naukowym została zapoczątkowana krytyka feudalizmu i autorytetu religijnego, rozwinięta następnie przez myślicieli filozoficznych Oświecenia, którzy przeciwstawiali autorytetowi religijnemu znajomość racjonalnych praw (praw rozumu). W myśli społecznej XIX w. występowały tendencje indywi-

[12] B. Marcińczyk, *Autorytet osobowy...*, s. 23.

[13] M. Kejzerow, *Władza i autorytet*, Warszawa 1976, s. 99.

[14] I. Wagner, *Stałość czy zmienność autorytetów*, Kraków 2005, s. 58.

dualistyczne i anarchistyczne, które traktowały uznanie autorytetów jako przejaw uległości siłom zewnętrznym i bierności umysłowej"[15]. Jak widać, w takim ujęciu przewartościowania autorytetów były wynikiem przeobrażeń różnych aspektów życia społecznego.

Sam fakt pojawienia się autorytetów, ich istnienie i pełnienie społecznych funkcji, jest warunkowany przez czynniki społeczne, a także wewnątrzjednostkowe. To one właśnie wyznaczają zapotrzebowanie, określają działania i zadania autorytetów. Wraz ze zmianą społeczeństw, zmieniają się autorytety. Najlepiej jest to widoczne na przykładzie funkcji, jakie autorytety pełnią w różnych okresach rozwoju kulturowego. Inne zadania stawiano autorytetom doby społeczeństw tradycyjnych, nastawionych na trwanie systemu i w zasadzie wykluczających zmiany, przed innymi żadaniami stoją osoby ubiegające się o to miano współcześnie w świecie pełnym rewolucyjnych przeobrażeń i turbulentnego środowiska, gdzie podstawą jest ruch i zmiana. Autorytet w tym miejscu może być traktowany jako odbicie zapotrzebowania społecznego. Nie jest bytem samodzielnym, lecz podporządkowanym wspólnotom, w jakich przyszło mu funkcjonować[16].

Wraz ze zmianą środowiska zmieniają się same autorytety, system konwertuje cechy podmiotów o tym statusie[17]. Jeżeli takie dostosowanie nie ma miejsca, trudno mówić o kryzysie autorytetów, raczej o konkretnych podmiotach, które nie nadążają z adaptacją. W społeczeństwach, gdzie przemiany mają charakter ewolucyjny, dostosowywanie takie najczęściej przebiega w sposób łagodny i w zasadzie niezauważalny. Inaczej wygląda sytuacja w społeczeństwach przechodzących przeobrażenia transformacyjne lub rewolucyjne. Tu proces dostosowywania nie przebiega tak płynnie. Następuje niejako „rozwidlenie" się społecznego zapotrzebowania z tym, co oferują aktualnie istniejące autorytety, które przestają być użyteczne i prędzej czy później kończą swe funkcjonowanie lub się adaptują. W miejsce starych pojawiają się nowe podmioty, które lepiej są zorientowane w sytuacji i lepiej odczytują społeczne potrzeby.

---

[15] B. Marcińczyk, *Autorytet osobowy...*, s. 10.

[16] Tego rodzaju założenie wydaje się uzasadnione, gdy przyjmiemy, że podstawą trwania roli autorytetu jest jego społeczna przydatność, użyteczność dla odbiorców.

[17] Oczywiście tego rodzaju społeczny determinizm jest pochodną tezy, iż autorytety są odbiciem warunków, w jakich działają. Można jednakże budować przecież koncepcję alternatywną, uznającą, iż nie tyle kontekst, lecz szczególne atrybuty autorytetów przydają im mocy sprawczych.

Przemiany strukturalne

Zmianie uległa struktura elitarystycznych społeczeństw tradycyjnych, gdzie uzasadnienia ideologiczno-religijne, prawne oraz ekonomiczne były wystarczającym uzasadnieniem ograniczającym możliwości awansu społecznego. System trwał nie tylko dzięki ograniczeniom makrostrukturalnym, lecz także poprzez wpływ socjalizacyjny, wykluczający kwestionowanie istniejącego porządku[18]. Struktura społeczna, dzięki sile inercji, skutecznie uzasadniała funkcjonowanie tradycyjnych autorytetów w postaci władzy świeckiej lub kościelnej. Przy czym porządek stanowy o niewielkiej elastyczności skutkował daleko posuniętym dystansem pomiędzy poszczególnymi pozycjami, rolami społecznymi i politycznymi. Współcześnie autorytety straciły w znacznym stopniu tego typu warunkowanie, legitymację strukturalną. W spluralizowanym, globalnym rynku autorytety rzadko mogą liczyć na wsparcie lub uzasadnienie inne niż wynikające z ich relacji z odbiorcami. Dystans między poszczególnymi rolami społecznymi przestał być źródłem splendoru oraz niezbędnej dawki *sacrum,* tak koniecznej do bezkrytycznego uznania autorytetu.

Zmiany polityczne

Zmiany związane z szeroko rozumianą polityką zasługują na szczególną uwagę i wyróżnienie ich od innych aspektów życia społecznego. Wielu badaczy traktuje autorytet jako zjawisko polityczne. Tym samym, jest on szczególnie wrażliwy na zmiany związane ze sferą polityki. Funkcjonowanie autorytetów przez stulecia było ściśle związane z władzą polityczną. Istniała „święta trójca": tradycja-autorytet-religia, gdzie poszczególne człony wzajemnie wzmacniały swą siłę wpływu społecznego[19]. Przy czym charakterystyczne jest, iż nieraz funkcje w tych trzech wymiarach pełniły te same podmioty, przybierając postać autorytetu integralnego o szerokiej dziedzinie wpływu[20].

Model odbioru ośrodków władzy często był zbieżny z postrzeganiem autorytetów. W strukturach wspólnot tradycyjnych, gdzie brak było zwyczaju kwestionowania podmiotu władzy, nie istniało także przyzwolenie dla sprzeciwienia się legitymacji autorytetów. Autorytety działały w służbie władzy, świeckiej lub religijnej, wspierały ją i z tego tytułu czerpały także korzyści w postaci społecz-

[18] Por. J. Błuszkowski, *Struktura społeczna,* Warszawa 1996, s. 46 i nast.

[19] Por. H. Arendt, *Między czasem minionym a przyszłym*, Warszawa 1994, s. 116 i nast.

[20] Por. koncepcje autorytetu „omnikompetencyjnego", [w]: I. Wagner, *Stałość czy...*, s. 38.

nego przyzwolenia na działanie. Ewolucja zjawiska autorytetu jest w znacznej części pochodną przeobrażeń ideologicznych, towarzyszących społecznościom. To właśnie ideologia polityczna, a także zmiany instytucjonalne i mentalne z nią związane miały istotny wpływ na przeobrażanie funkcjonowania autorytetów.

Wraz z postępującym liberalizmem, gdy dominującym stał się system demokratyczny, funkcjonowanie autorytetów musiało się głęboko zmienić[21]. Powszechne tendencje indywidualistyczne, krytycyzm lub wręcz podejrzliwość, tak chętnie głoszone przez piewców współczesnej demokracji i postmodernistów, powodują przeobrażenia autorytetów. Nie ma już miejsca na uniwersalność i wyłączność, nie można liczyć na bezwzględny posłuch[22]. O odbiorcę trzeba walczyć, zdobyć, działać w środowisku tak powszechnej obecnie konkurencji. Rywalizacja w sferze dóbr materialnych przez bardzo długi czas nie dotykała autorytetów. Teraz sytuacja się zmieniła. Współcześnie szansę na przetrwanie ma jedynie ten, który jest w danej chwili użyteczny, często już nie tylko dla całości społecznego kolektywu, a raczej dla poszczególnych jednostek. To one bowiem decydują, kogo chcą słuchać, za kim chcą podążać. Przemiany polityczne spowodowały przesunięcie akcentu decydowania o legitymacji autorytetów, scedowania tej funkcji raczej na jednostki, a nie ośrodki władcze. Obecnie dużą rolę w tym procesie pełnią media.

Przemiany kulturowe

Znaczące zmiany w sferze kulturowej można zaobserwować od społeczeństw doby średniowiecza do współczesności. Kultura społeczeństwa tradycyjnego miała charakter dualistyczny, z silnym podziałem na kulturę elitarną (pańską, wysoką) i kulturę niską. Dystans między jedną a drugą był czynnikiem determinującym stabilność systemu. Jednocześnie podstawy systemu aksjologicznego i normatywnego były także stabilne, dając jego uczestnikom poczucie bezpieczeństwa i ładu. Na konsekwencje przemian systemów aksjologicznych zwraca uwagę Wagner: „Przewartościowaniom systemów wartości towarzyszy równolegle przewartościowanie postrzegania autorytetu, jego roli i wpływu na życie jednostki lub społeczeństwa"[23]. Warunki współczesności wprowadzają w tej sferze

---

[21] Por. H. Arendt, *Między czasem minionym...*, s. 116 i nast.

[22] Oczywiście „przodownikami" w tropieniu wszelkich przejawów opresyjnego charakteru roli autorytetu są przedstawiciele nurtu postmodernistycznego.

[23] Tamże, s. 133–134. Szerzej o przewartościowaniu sfery działań autorytetów także, [w:] A. Mikołejko, *Poza autorytetem? Społeczeństwo polskie w dobie anomii*, Warszawa 1991, s. 41 i nast.

zamęt, kolizyjność, konkurencyjność wartości, czyniąc środowisko społeczne nieprzewidywalnym, stąd też duża dynamika kreacji oraz upadku poszczególnych autorytetów. Masowy charakter kultury, zanik tradycyjnych aksjomatów powodują narastanie stanu anomii, gdy jednostki są coraz bardziej zdezorientowane w szukaniu trwałych punktów odniesienia. Zmniejszanie się zakresu dziedzin wpływu autorytetów osłabiło ich moc sprawczą. Stąd autorytety coraz rzadziej są traktowane jako przewodnicy, a coraz częściej jako doradcy. Przy czym więź pomiędzy stronami także coraz częściej ma charakter rzeczowy, nietrwały lub wręcz incydentalny. To pokłosie daleko posuniętej materializacji współczesnego życia czy też atomizacji współczesnych społeczeństw.

Zmiany psychologiczne

Wraz ze zmianami w funkcjonowaniu społeczeństw, przeobrażeniami w sferze polityki i ekonomii, zmieniała się także mentalność jednostek, ich postawy i dyspozycje. Ewolucja człowieka, pomimo swej ociężałości w sferze fizjologicznej, w przemianach predyspozycji psychicznych i kulturowych, podąża za szybkością zmian cywilizacyjnych. Tym samym, osiągając dużą dynamikę, która współcześnie przybiera wręcz rewolucyjny charakter. W dobie społeczeństw tradycyjnych życie psychiczne było daleko bardziej uporządkowane i zespolone, więcej było aksjomatów, które stabilizowały psychiczno-mentalne funkcjonowanie jednostek. Niższy poziom samoświadomości, wykształcenia czynił dany porządek zupełnie naturalnym, życie społeczne toczyło się raczej leniwym biegiem opartym na konformizmie i bezrefleksyjności. „Tradycyjne autorytety były oparte na zawierzeniu, przekonaniu jednostki czy grupy o szczególnej roli, mocy «zbawczej» autorytetu-osoby, idei, normy, wzoru życia. Na ślepo, emocjonalnie, bez sprawdzenia kompetencji ani wiarygodności"[24].

Wraz z postępującym rozpadem i kryzysem religii i tradycji takie punkty odniesienia zanikają. Dla współczesnych ludzi coraz mniej jest wymiernych i godnych zaufania dogmatów. Propagowany i utrwalany schemat indywidualizmu, nonkonformizmu i krytycyzmu zabrał także bezpieczeństwo psychiczne, skutkując tym samym głębokimi przemianami wewnątrzjednostkowymi. Ma to swoje daleko posunięte skutki dla odbioru autorytetów. Z jednej strony – panuje tendencja w kierunku coraz większej nieufności względem osób, instytucji lub nawet idei, które pragną głosić aksjomaty. Stąd autorytety mają trudności, aby dłużej zaistnieć na scenie społecznej. Jednakże, z drugiej strony, wraz

[24] M. Jaworowska, *Autorytety w ponowoczesnej polityce życia*, [w:] *Autorytety...*, s. 218.

z zanikiem tradycyjnych punktów odniesienia człowiek stał się coraz bardziej samotny i niepewny sensu swej egzystencji. Może to skutkować poszukiwaniem, najczęściej zupełnie nieracjonalnym, takich pewników. Mogą nim zostać autorytatywne jednostki, które skutecznie zapełnią lukę braku przynależności i w czasach powszechnego relatywizmu i zwątpienia dadzą poczucie bezpieczeństwa. Jak zatem widać, psychiczne zmiany funkcjonowania jednostek doprowadziły do ambiwalentnych postaw. Tendencje indywidualistyczne lub wręcz alienacyjne są w wyraźnej sprzeczności z naturalnymi odruchami poszukiwania stałych punktów odniesienia w życiu. Autorytety są w ten proces bardzo silnie uwikłane.

Zmiany w sferze procesów poznawczych

Zmiany zachodzące w procesach poznawczych tylko pozornie czynią współczesnego człowieka podmiotem o wyższych kwalifikacjach, niż miało to miejsce w dobie systemów tradycyjnych. Także współcześnie jednostki są w ogromnym stopniu zależne od kompetentnych doradców. O ile jednak w społeczeństwach tradycyjnych tego typu zależności wynikały raczej z braku możliwości poznania praw rządzących naturą czy nadbudową cywilizacyjną, to współcześnie brak możliwości pozyskania dostatecznej wiedzy lub też pozyskania niezbędnych do ich przetworzenia kompetencji wynika nie tyle z braku obiektywnych informacji na ten temat, ile raczej z niedostatku fizycznych możliwości do pozyskania tej wiedzy. Dynamiczny rozwój nauk, ich wewnętrzna dywersyfikacja całkowicie uniemożliwiają opanowanie choćby tylko wiedzy z podstawowych dziedzin niezbędnych do codziennej egzystencji. Stąd dziedzina autorytetu (jego zakres wpływu) coraz bardziej się zawęża. Następuje daleko posunięta specjalizacja tej roli. Autorytet to najczęściej wysoko kwalifikowany ekspert: prawnik, ekonomista, lekarz. Rzadko jednak ten sam podmiot jest kompetentny nawet tylko w dwóch wymienionych sferach[25]. Przy czym należy zauważyć, iż o ile w dobie społeczeństw tradycyjnych uznanie i zaufanie dla autorytetu wynikało przede wszystkim z biernego posłuszeństwa opartego na społecznym konformizmie i uznaniu wiążących mocy tradycji, o tyle współcześnie tego typu podporządkowanie to raczej wynik kalkulacji. Podporządkowanie autorytetom po prostu

[25] Trzeba jednak uwzględnić, iż autorytety polityczne do pewnego stopnia opierają się tym tendencjom. W polityce nadal nieraz można spotkać podmioty o metakompetencjach, które (przynajmniej w ich mniemaniu) znają się na wszelkich możliwych dziedzinach współczesnej nauki.

się opłaca. Autorytety są elementem potrzebnym i niezbędnym dla sprawnej orientacji w skomplikowanej sytuacji życia codziennego.

Reasumując, należy podkreślić, iż przewartościowania w funkcjonowaniu współczesnych autorytetów są efektem nie tyle kryzysu samej instytucji, ile raczej wyrazem funkcjonalnego przystosowania. W takim przypadku uzasadniona pod względem logicznym wydaje się teza, iż sama rola, instytucja jest współcześnie daleko bardziej warunkowana przez wpływy o charakterze środowiskowym – zapotrzebowania i referencje rynku. Autorytety dostosowują się do wymogów współczesności. Postępująca specjalizacja to wyraz profesjonalizacji oddziaływania autorytetów, zawężenie dziedziny wpływu jest wymogiem funkcjonowania eksperckich autorytetów w warunkach silnej konkurencji. Zanik tradycyjnych czynników legitymizujących ich funkcjonowanie (pochodzenie, teologia, ideologia itp.) spowodował konieczność wypracowania innych uzasadnień. Takim uzasadnieniem jest przede wszystkim zdolność autorytetu do skutecznego i najczęściej merytorycznego poradnictwa. Tego typu (r)ewolucja, jak należy przypuszczać, będzie postępowała dalej, napędzana dynamiką zmian społeczno-cywilizacyjnych.

Ta generalizacja w pełni odnosi się do polityków. Zanika tradycyjnie pojmowany autorytet polityków jako przewodników, wizjonerów, proroków lepszej przyszłości czy też jako omnipotentnych patronów, opiekunów zbiorowości i strażników poprawności politycznej – był to autorytet z pretensją do totalności, natomiast ich szansą – jako zawodowców – staje się autorytet merytoryczny, kompetencyjny jako megamenedżerów, sprawnych zarządców, skutecznych graczy, sugestywnych aktorów spektaklu politycznego. Jednak ten rodzaj autorytetu zwykle odarty jest z mistycznej, charyzmatycznej otoczki, z poważnie traktowanej aksjologii; zredukowany jest do kryteriów pragmatycznych, zrelatywizowany do określonych kwestii (podczas gdy kiedyś rozciągany był na „całokształt"). Bohaterów, proroków i naprawiaczy świata wypierają technokraci albo nawet „wirtuozi wizerunku".

Jacek Ziółkowski

Reduction of authority in processes of specialization and professionalization

Social and political role of authority in every system has many functions. Contemporary we could discern process of revaluation this relation, some even predicts crisis. Evolution of authority is strictly connected with demands of environment. In traditional system authorities ware responsible for stability and duration. They were a link between the past and the present. Approval of authority was rather unquestionable, political and ethical subject had the same legitimating.

Contemporary authority became rather expert, advisor. Authority is someone who know more and better than others. E-authority (authority of expertise) has narrow specialty and usually doesn't make a claim to be persuasive in many fields. Among of main reasons evolution of authority, it is necessary to stress the following issues:

- change of social structure,
- change of cultural patterns and values,
- change of political relations (ex. ideology),
- change of psychological processes: cognitive and evaluative.

Processes of globalization, changing and unpredictable future, technological revolution cause authority has to play today completely different role. The role is due to different needs of their receiver, who is rather individual than collective orientated. Contemporary authority is a link between the present and the future. It's seems that this process will speed up in the future. Evaluation, reduction is alternative way to crisis and evaporation of authority.